

MIRTIES IŠAUKŠTINTAS

Po Norberto Vėliaus netekties 1996 metais Gintaras Beresnevičius rašė, kad dar kelios etnologų kartos būsiančios jo. Skaudu, bet po dešimtmečio ši frazė išskyla jau maštant apie paties Gintaro palikimą – į knygas sudėtus ir įvairiuose leidiniuose pasklidusius tekstus, atradimus ir įžvalgas, pagaliau dosniai pažertas idėjas, laukiančias pratęsimo ar polemikos, jo pamokas esamiems ir būsimiems mokiniams.

Apie lietuvių religiją ir mitologiją Gintaras intensyviai rašė beveik du dešimtmečius, interpretavo, rekonstravo, o kartais tiesiog modeliavo senąją lietuvių (ar kitų genčių) dvasinę tradiciją, grąžindamas jai gyvybę ir logiką, pasikliaudamas jos pajėgumu atsakyti į esminius žmogaus būties klausimus. Tuos klausimus jis nuolat užduodavo ir tiriamam objektui, ir sau, atsakymus taip pat tikrino visų pirma savąja – intelektine ir dvasine – patirtimi. Autoriaus vardas visada žadėjo intrigą, intelektualinį nuotykių, skaitymo malonumą ir tuo pat metu suinteresuotą, nuoširdų santykį tiek su tyrimo objektu, tiek su adresatu, atradimų paradoksalumą ir subtilią autoironiją.

Gintaras Beresnevičius senosios lietuvių religijos ir mitologijos studijas pavertė amžių sandūros aktualija. Bendraujant su studentais matyti, kad ne tiek daug yra humanitarinių mokslų tyrinėjimų, į kuriuos devyniolikmetis nertų stačia galva, o išnėręs susivoktų, jog šis tyrimų laukas nors ir sunkiai aprėpiamas, bet nepaprastai viliojantis ir kupinas atradimų džiaugsmo. Tokia nuostaba neapleido ir šio teksto autorės – nuo pirmosios pažinties su Gintaro Beresnevičiaus tyrinėjimais iki pat šiandienos, vis grįžtant prie vieno ar kito jų fragmento.

Dar neaprepiama visa Gintaro parašytų ir įvairiuose – mokslo, kultūros, populiariuose leidiniuose paskelbtų tekstų gausa. (Retas svečias „Tautosakos darbuose“, bet visada svarbi figūra Kultūros ir meno instituto (dabar – Kultūros, meno

ir filosofijos instituto) serijų „Senovės baltų kultūra“, „Kultūros istorijos tyrinėjimai“ tomuose, svarbus pirmųjų „Naujojo Židinio“ numerių autorius, ne vieną temą pradėjęs „Šiaurės Atėnuose“ etc.) Visus juos surinkti – pirmiausia į bibliografinę rodyklę, o vėliau ir į „Raštus“, sutelkiančius, tarkime, jo svarstymus apie senąją tradicinę kultūrą, su pasikartojimais ir vis naujais minties atsišakojimais – svarbus tikslas pasilikusiems šiapus. Vis dėlto pagrindinius leidinius ir susiklosčiusias tyrimų kryptis rūpėtų įvardyti ir dabar.

Man pirmuoju atradimu tapo Gintaro straipsnis „Vaidevutis ir Brutenis“, skirtas legendinei Prūsijos tradicijai ir paskelbtas pirmajame „Sietyno“ numeryje 1989 metais. Prūsijos temą vėliau tęsė straipsniai, publikuoti straipsnių rinktinėje „Senoji Prūsijos kultūra“, ir prūsų religinės reformos interpretacija studijoje „Baltų religinės reformos“ (1995). Kitas atskaitos taškas – 1990 metais išleista knygelė „Dausos. Pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje“, vėliau apginta kaip humanitarinių mokslų daktaro disertacija. Ši studija bene nuosekliausiai tęsė Norberto Vėliaus mitologijos tyrimų tradiciją, mokačią didžiausio atidumo empirinei medžiagai, bet po visos jos įvairovės aptarimo ir susistemavimo leidžiančios ir interpretacinį judesį, o neretai ir nevaržomą polėkį. Čia užsimezgė ir Sovijaus byla, prie kurios vėliau buvo ne kartą grįžta. Panašiai preciziškai parašytas „Sielos fenomenologijos įvadas“ – 100 puslapių studija, paskelbta „Lietuvos kultūros tyrinėjimuose“ (1995), išsamiai aptarianti pasaulio tautų, o pabaigoje ir lietuvių sielos sampratą, struktūrą, ryšį su gamtos elementais. Dar po poros metų išleistos dvi religijotyros studijos – „Religijotyros įvadas“ (1997), „Religijų istorijos metmenys“ (1997), po ilgesnės pertraukos – „Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas“ (2001) bei dar dvi mokslo knygos: „Eglė žalčių karalienė“ ir lietuvių teogoninis mitas“ (2003), „Palemono mazgas. Palemono legendos periferinis turinys“ (2003). Vienoje mįslingiausių lietuvių pasakų atpažįstamas mitas apie dievų kartų kaitą, pagrindžiantis ir medžių kulto atsiradimą, svarstomas lietuviškojo panteono rekonstrukcijos galimybės. Antrojoje studijoje ieškoma mitinio precedento – legendos apie romėnišką lietuvių kilmę – sąsajų su antikos istorinių šaltinių užuominomis ir iš jų atkuriamais baltiškų kraštų ir Romos ryšiais. Nepaprastai įdomios, bet ir poleminės, provokuojančios studijos, pateikiančios visiškai originalias tautosakoje išlikusių mito fragmentų ir antikos istorikų tekstų interpretacijas, mažai sulaukė viešo dėmesio, bet įtvirtino naują Gintaro Beresnevičiaus tyrimų stilistiką – tai idėjų, išvalgų, atradimų sancaupos, „mazgai“, kuriems „išmazgyti“ kartais pristigdavo laiko, bet prie tų pačių temų buvo grįžtama kitose knygose ar straipsniuose. Palemono tema taip pat turėjo tęsinį, rengiamą studiją darbinio pavadinimu „Lietuvių kilmės mitai. Religinė istorinė analizė“, kuri, matyt, liko nebaigta.

Įsidėmėtinas Gintaro gebėjimas dirbti su senaisiais rašytiniais šaltiniais – kai kurių jų fragmentų interpretacijos kuklius istorinius liudijimus pavertė aktualiais, gyvybe alsuojančiais tekstais. Tokios prūsų legendinės tradicijos, Kęstučio jaučio aukojimo, apskritai aukojimo ritualų interpretacijos ir pan. ar išsamūs, detektyvui prilygstantys Erazmo Stelos knygelės „Apie Prūsijos senybes“ komentarai (2004).

Paskutinė išleista knyga – „Lietuvių religija ir mitologija. Sisteminė studija“ (2004) – ambicingas projektas, susiejantis ankstesnių metų darbus, aprėpiantis labai daug: nuo senųjų baltų religijos ir mitologijos šaltinių iki sielos ir pomirtinio gyvenimo sampratos konspekto, nuo dievybės sampratos ir baltų religijų vietos Šiaurės Europos religiniame kontekste svarstymų iki baubų ir babaušių – žemiausio lietuvių mitologijos lygmens aptarimo. Penkios knygos dalys yra skirtingos apimties, nevienodai „suveržtos“. Vienos iš esmės apibendrinančios, sisteminančios tą ar kitą medžiagos masyvą, teigiančios tam tikrą supratimą, paties autoriaus patirtą aiškumą (dėstomi skirtingi panteono struktūros lygmenys, trumpai, bet labai tiksliai įvardytos „keturios senosios ir krikščioniškosios religijos sintezės“, originaliai pristatomi pagrindiniai kosmogoniniai elementai – kalnas, medis, ugnis – ir jų funkcijos etc.). Kitos dalys yra savarankiški tyrimai, jau pažįstami iš ankstesnių publikacijų ar nauji, bet svarbiausia – sutelkti vienoje vietoje (XIII a. lietuvių mentaliteto studija, lyginamieji tyrinėjimai ir kt.).

Tai intensyvus galvojimas, kaip susidėsto skirtingo amžiaus vaizdinių dėlionė. Galime sekti mąstant besiveriančius horizontus, kai jau kiek atsitraukus nuo empirinės medžiagos paieškų, jos sisteminimo pastangų, nuo tiesioginio tekstų „apklausinėjimo“ siekiama suvokti jų atsiradimo, funkcionavimo paslaptį – pirminę paskirtį ir juose įrašytą pranešimą. Tyrinėtojas atvirai prisipažįsta, kad tradicijos rekonstrukcija tegali būti paremta jau turimo, per netrumpą laiką susiformavusio žinojimo, įgyto su religijotyrene patirtimi ar paremto kitų religinių tradicijų analogijomis.

Knygos pobūdį taikliai nusako vienos dalies pavadinimas – „Mėginant suprasti“. Svarstymas apie tyrinėjimo galimybes sudaro dar vieną teksto sluoksnį, savotišką metatekstą, kuris atvirai eksponuojamas, nurodant, kur dera sustoti ir kokia prieitų išvadų tikimybė...

Iki šiol tokios knygos neturėjome. Gintaras apgailestavo, kad nėra vieno žvilgsnio, jungtinio, pripažinto, specialistų verifikuoto veikalo apie senąją lietuvių religiją, o visos monografijos skirtos daugiausia vienam klausimui, šakai, mitologijos fragmentui, iš kurio neįmanoma susidaryti bendro vaizdo. Oficialiosios enciklopedinės senosios lietuvių religijos ir mitologijos rekonstrukcijos versijos autoriumi Gintaras Beresnevičius tapo jau senokai – verstinei „Mitologijos enciklopedijai“ (II t., 1999) kartu su Nijole Laurinkiene parengęs lietuvių mitologijos aprašą ir trumpą teonimų-mitologemų žodynėlį. Išsamesnį baltų religijos aprašą pateikė knygoje „Religijų istorijos metmenys“ greta kitų senųjų religijų. Tai trumpi, taupūs ir labai svarbūs pagalbininkai visiems, ieškantiems atsakymų, kiekgi senoji, ikikrikščioniškoji lietuvių religija gali būti rekonstruojama iš rašytinių šaltinių fragmentų, tik XIX a. nuosekliau pradėtų užrašinėti tautosakos tekstų, kalbos etc., ir kokia ji.

1986 metais straipsnį, pavadintą „Senovės lietuvių religija ir mitologija“, buvo paskelbęs Norbertas Vėlius, „Moksle ir gyvenime“ savąją versiją buvo išdėsiusi Marija Gimbutienė, visumos atkūrimas tik siekiamybė atrodė Algirdui Juliuui Greimui.

2005 metais pasirodė ir trečiasis „Lietuvių mitologijos“ – Norberto Vėliaus iniciuotos ir pradėtos leisti senosios lietuvių religijos ir mitologijos tyrimų chresto-

matijos – tomas, kuriame skelbiami XX a. antrojoje pusėje parašyti tekstai. Gintaras Beresnevičius – leidinio sudarytojas ir išsamios išanginės XX a. tyrimų apžvalgos autorius – baigė šį tarpsnį 1994–1996 metais Stepheno Christopherio Rowello ir Nijolės Laurinkienės studijų fragmentais. Apibendrintame XX a. antrosios pusės lietuvių mitologijos tyrinėjimų žemėlapyje savieji darbai nėra nepaminimi – tai prieštarautų autoriaus mokslinio korektiškumo ar tiesiog žmogiško padorumo supratimui, jis pats į tyrinėtojų polilogą įsiterpia tik įvadinėmis mintimis, kaip šios istorijos vertintojas ir naujų perspektyvių tyrinėjimo krypčių ir metodologijų siūlytojas. Šiuose pasiūlymuose daug skepsio – vis pasikartoja frazės pradžia „lietuvių religijos *rekonstrukcija* yra neįmanoma“ ir čia pat pateikiamos intriguojančios galimybės, du šios tradicijos *rekonstravimo* būdai – mitologinių vaizdinių arba religinių procesų *atkūrinėjimas*. Ir užsklandai – viltingas paradoksas: kiekviena tema galėtų būti išnagrinėta skirtingais požiūriais (skirtingų autorių įvairiomis metodologijomis), ir juo labiau skirtųsi tyrinėtojų rezultatai, tuo ji taptų aiškesnė...

Šis nedidelis atsitiktinis fragmentas atskleidžia ne vieną svarbų Gintaro Beresnevičiaus bruožą – poleminių, bet pagarbų santykį su besidarbuojančiais toje pačioje srityje, tarsi neskausmingą paties atsitraukimą į nuošalę – pasirinktą stebėtojo poziciją, paradoksalų, nuolatinėmis minties metamorfozėmis grindžiamą mąstymą – visą laiką save patį koreguojantį, perrašantį, keičiantį svarstymų perspektyvą ir tokiu būdu prikaustantį skaitytoją, godžiai sekantį čia pat gimstančias idėjas ir pasiduodantį jų įtaigai. O tada prasideda ir tikrosios pamokos, patarimai, ką ir kaip derėtų daryti, kad pasisektų drauge su autoriumi, įveikus visas abejones, patikėti šio minties kelio prasmingumu ir jo pabaigoje laukiančiu išsipildymu. Net pripažinus, kad „Visa tai, ką žinome ir ką fiksuojame lietuvių religijos ir mitologijos tyrimuose, remiasi tik fragmentiškų šaltinių derinimu su vėlyvąja tautosaka bei etnografinė medžiaga“ (p. LXI).

Autorius iš esmės sugrąžino šios srities tyrimams būtiną intelekto ir vaizduotės dermę. Talentingieji lietuvių mitologijos tyrinėtojai visada buvo universalios asmenybės, darbavęsi skirtinguose baruose, be akademinės kabinetinės veiklos, užsiėmę ir įvairialypiais visuomeniniais darbais, interesais ir kompetencijomis aprėpiantys kelis gretimus humanitarinius mokslus, maža to – turėję išskirtinių kūrybinių galių. Praeitės rekonstrukcijoms ne mažiau nei empirinė medžiaga jiems buvo svarbios savos išvalgos ir nuojautos, be abejonės, paremiamos ir plataus lyginamosios medžiagos konteksto, analogijomis su kur kas geriau dokumentuota ir daugiau tirta artimesnių ar tolimesnių kaimynų praeitimi. Apie mitinio ir poetinio mąstymo analogijas rašė A. J. Greimas.

Gintaro žodžiais, „kada atsiduri aklavietėje ir tyrimas užstringa, reikia atsiversti Greimą, jis bus apie tai rašęs ir keliais sakiniais parodęs kokią išvalgą ar teoriją. Tada būtinai išvydęs problemą netikėtu rakursu vėl galėsi remdamasis citata, atradimu, idėja eiti toliau“ (Žaibuojančios intuicijos ir struktūros. – Šiaurės Atėnai, 2006 birž. 3, Nr. 799). Tai tinka ir jam pačiam.

Gintaras Beresnevičius atnaujino akademinę senosios tradicijos tyrinėjimų metodologiją – aptaręs, įteisinęs ir įtvirtinęs religijos fenomenologiją, kaip parankiau-

sią dvasinių mokslų instrumentą. Nors „Lietuvių religijos ir mitologijos“ pabaigoje darbus tęsti jis paliko kitoms mitologijos tyrinėtojų kartoms (p. 260), neatrodė, jog ketintų iš šio baro trauktis.

Nuoširdžiai atviro ir drauge skaudžiai ironiško (autoironiško?) intelektualo mirtis ženklina dar vieno labai svarbaus lietuvių religijos ir mitologijos tyrimams etapo pabaigą ir, jau matyti, galvojimo, kalbėjimo apie jį pradžią. „Mirtis tai buvimas kitaip“, – rašė Gintaras. Tai paradoksaliai patvirtina ir tik dabar prasidėjęs viešas ir esmingas jo idėjų svarstymas. Susivokimas, kiek yra nuveikta, ir koks reikšmingas buvo nuolat girdimas jo balsas, visada ir provokuojantis, ir persmelktas idealizmo, liudijantis autentišką santykį su savimi ir pasauliu.

Daug kas liko nepasakyta, bet ryžtuosi baigti paties Gintaro žodžiais iš esė rinktinės „Ant laiko ašmenų“ (2002): „...autentiška man visada girdisi kaip komplimentas, ar tai būtų autentiška knyga, ar autentiškas išgyvenimas. Šiuolaikinėje lietuvių visuomenėje autentiškas man būtų nesumeluotas, individualus, (savi)kritiškas...“ (p. 4).

Saulė Matulevičienė